

Nişancı Mehmed Paşa Vakfiyesi Üzerinden Osmanlı Külliye Sistemine Dair Mimari ve Toplumsal Bir İnceleme

Architectural and Social Examination of the Ottoman Social Complex System on the Foundation Certificate of Nişancı Mehmed Pasha

İrem Ceran¹

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Klasik Dönem külliye mimarisinin geç örneklerinden biri olan Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nin vakfiyesi üzerinden, mimarlık tarihi ve şehir tarihi bağlamında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından Mimar Sinan'ın son eseri kabul edilen bu külliyenin birçok yapısı günümüze ulaşamamıştır. Bu sebeple, külliyenin mimari organizasyonu, sosyal ve vakıf sistemiyle bağlantılı işleyişi hakkında en önemli kaynak vakfiye metnidir.

Bu çalışmada daha önce arşiv uzmanları tarafından transkripsiyonu yapılmış fakat yayımlanmamış vakfiyenin mimarlık tarihi açısından sistematik biçimde analiz edilerek içerdiği tarihî verilere eklenen değerlendirme ile vakfiyede yer alan bilgilerin birçok saha için yönlendirici nitelikte olması hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında, vakfiyenin satır aralarından Mimar Sinan'ın Osmanlı sanatının zirvesinde tasarladığı son yapının inşa gerekçesi, mekânsal organizasyonu, görevlendirmeleri, toplumsal beklentileri ve dönemin mimari üslubuna dair çıkarımlar yapılmıştır. Böylece Mimar Sinan sonrası külliye kavrayışının devamlılığı ve dönemin devlet ricalinin mimariye müdahale biçimleri üzerine yeni bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Abstract

This study examines the Nişancı Mehmed Pasha Social Complex, one of the later examples of classical Ottoman complex architecture, through an architectural history-based analysis based on the foundation certificate text. A significant portion of the structures belonging to the social complex, considered by some researchers to be Mimar Sinan's last work, have not survived to the present day. This situation makes the foundation certificate a fundamental source for understanding the social complex's architectural design, its functional components, and the social and institutional structure that took shape as a result.

In this study, the foundation certificate, which had previously been transcribed by archive specialists but not published, is evaluated from an architectural history perspective; the historical content of the text is approached with an interpretative approach. The aim of the research is to reveal the multi-layered information provided by the data in the foundation certificate text about the establishment of the architectural space, building types, staff, social expectations, and the architectural understanding of the period. Through readings between the lines of the foundation certificate, the reasons for the construction of this social complex, built during the mature period of Ottoman art and considered to be Mimar Sinan's last design, and its spatial and functional organization have been examined together. In this context, this study aims to contribute to the assessments of post-Sinan building social complex design and to understanding the role of Ottoman state officials in architectural production processes.

Anahtar Kelimeler Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi · Vakfiye · Mimar Sinan · Nişancı Mehmed Paşa · Mimarlık Tarihi

Keywords Nişancı Mehmed Pasha Social Complex · Foundation Certificate · Mimar Sinan · Nişancı Mehmed Pasha · Architectural History

“ Atıf | Citation: Ceran, İrem, . "Nişancı Mehmed Paşa Vakfiyesi üzerinden Osmanlı külliye sistemine dair mimari ve toplumsal bir inceleme". *art-sanat*, 25 (2026): 107-132. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2026.25.0005>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Ceran, İ.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: İrem Ceran iceran@fsm.edu.tr

Extended Summary

This article treats the Nişancı Mehmed Pasha Social Complex, one of the most important building typologies of the classical period of Ottoman architecture. The purpose is to analyze this complex not only on its architecture but also on its foundation certificate, which contains ideological, structural, and functional issues relevant to its period and also serves as a legal document.

In the scope of this study, it is aimed to examine conventional approaches that view foundation certificates as supplementary or secondary sources, by analyzing the architectural history, urban history research, and institutional framework information provided by these certificates. Most of classic artworks do not survive to the present day in their original form. In case where the original structure is partially or completely destroyed, it is suggested that the primary source to consult during the reinterpretation of the architectural work should be the foundation certificates. Foundation certificates are not only technical documents containing information about the architectural structure's identity, but also reveal the sociocultural and socioeconomic conditions and religious life of the period in which the structure was built. In consideration of this data, the foundation certificate is a powerful document that allows us to read together the architectural design, the spatial organization, the institutional hierarchy, and the daily life rituals defined by the building's users. In all these aspects, a foundation certificate presents the possibility of understanding the artwork not as an inanimate and static object but as a living, continuously producing, and functioning institutional order.

The Nişancı Mehmed Pasha Social Complex, a late example of the classical Ottoman social complex architecture and built by a high-ranking state official, is not included in the lists of artworks attributed to Mimar (Architect) Sinan. Especially, there were not in *Tezkiretül-Bünyân*, written by Sai Mustafa Çelebi, who lived during Sinan's time and authored the artwork, as well as in *Tezkiretül-Ebniye*, which details Sinan's life from childhood to his appointment as chief architect and six of his important artworks. However, when the Nişancı Mehmed Pasha Social Complex is examined in consideration of its foundation certificate, the architectural design details, the depth of its structural structure, and especially the historical information included in Evliya Çelebi's *Book of Travels* (Seyahatname) strongly specify that the artwork either belongs to Mimar Sinan or was completed by architects he trained in architectural science. It is specifically stated here that these findings were reached by examining the complex in consideration of its foundation certificate. Because the majority of the complex's buildings did not survive to the present day, and the most fundamental source for fully understanding the original architectural structure, design concept, spatial classification, social functions, and administrative order of the complex is its foundation certificate.

It is understood that the foundation certificate belonging to the Nişancı Mehmed Pasha Complex, which was examined in detail along with the architectural artwork within the scope of this research, was prepared in the form of a ledger shortly before Mehmed Pasha's death, and the registration process was carried out by the representatives of the Pasha's sons and daughters. It has survived to the present day as a copy reproduced verbatim, found within the foundation ledger, and registered under the archive code vgm-defter-0572-233-57. This copy was previously transcribed by experts from the Foundations archives. This article, without limited to the previously prepared transcription, reading in detail again and translating into modern Turkish provides an independent reading from the perspectives of architectural history, urban history, institutional construction analysis, and linguistics within the historical process. Thus, the physical and functional characteristics of a complex of buildings, which can only be observed in fragmented form within the urban fabric of Istanbul, are reconstructed through the text. The foundation certificate consists of the following sections: title text, praise and blessings, aim of the foundation certificate, persons authorized to register the foundation certificate, location of the social complex, acceptance statement of those authorized to register, the properties endowed by the founder for the mosque, the endowed ones by the Pasha through the foundation to his descendants, officials responsible for collecting the revenues, conditions regarding the two holy mosques, the main complex, foundations outside Istanbul, certain duties and daily allowances, certain charitable allowances, conditions arranged for the Pasha's descendants in the continuation of the foundation certificate, date, registration and witnesses, purchase deed, and sales record.

The Nişancı Mehmed Pasha Complex, in its original form, consisted of a mosque, two madrasas (one of which was a *darülhadis*), a *tekke* (Sufi lodge), a *sebil* (fountain), and a tomb. Although many of these structures did not survive to

the present day, the detailed information and descriptions in the foundation certificate present an opportunity to conceptually reconstruct the layout, functional classification, and locations of these spaces within the social complex, as if they had not been lost. The mosque forms the core of the complex, reflecting the classical Ottoman architectural tradition, with educational and service units positioned around this center. The design of the central domed mosque, covered by an octagonal baldachin dome system -a signature design by Mimar Sinan- shows the search for balance between the central dome scheme and spatial extensions in the late period of Ottoman architecture, with the main dome supported by semidomes on four sides and the presence of *tabhane* spaces. These designs, which seek a balanced approach between the central dome scheme and spatial extensions, specify an experimental process.

In the artwork, one of the architect's intellectual and ingenious designs is the simultaneous arrangement of ground-level (*tahtani*) and elevated (*yüksekte*) madrasas. These terms indicate that in classical Ottoman architecture, especially in multi-story structures like madrasas, there were classrooms or cells located on different levels. These madrasas also point to the effort to institutionalize the multi-layered education system it was sought to create within the complex.

Terms such as *tabhane*, *hankâh*, *sirâci*, and *mülâzimîn*, which appear in the foundation certificate, are examined in this article in terms of both their dictionary meanings and functional equivalents. The terminology in the deep and layered texts of the Ottoman Empire is examined from various perspectives, including architecture, education, law, and socio-cultural aspects.

One of the most important contributions this study will make to the literature is the examination of the personnel classification and task distribution detailed in the foundation certificate. More important than the titles of the officials, the schedules of their duties, etc., is the clear presentation of the scholarly, moral, and professional qualifications of the individuals involved in the complex. The inclusion of detailed descriptions, particularly for roles such as "point-keeper" (a person who monitors the work of employees and intervenes at any point of malfunction) and "repairman," reveals the constructor's meticulous attention to institutional order, hierarchy, discipline, and continuity. The clear institutionalization of even minor tasks, recognizing their critical functions, demonstrates that the administrative structure of the complex possesses a bureaucratic maturity comparable to that of much larger, monumental complexes.

The fact that qualities such as good character and knowledge are decisive for officials demonstrates that religious ethics, social behavior, and professional competence are important parts of institutional functioning. In all these aspects, a foundation certificate is not merely a financial or legal document but offers a valuable framework that builds institutional architectural identity on moral standards.

The foundation certificate, which forms the important point of this study, also provides important information about the sociocultural fabric of 16th-century Ottoman society. The provisions relating to religious ceremonies, educational practices, the urban and city structures, and religious ceremonies performed at the neighborhood level reveal the extent to which the complex was intertwined with daily life. For example, the detailed expenditure items allocated for *Eid al-Adha* and other religious holidays indicate that the complex was used as a space for social sharing and spiritual solidarity. Furthermore, according to the foundation certificate, the requirement that the sacrificial meat slaughtered on this religious day be distributed to the students in the madrasa, the dervishes in the lodge, all the officials within the complex, and the poor in the surrounding area reveals that Ottoman philanthropy was considered in educational, religious, and social terms.

One of the remarkable aspects of the foundation certificate of the Nişancı Mehmed Pasha Complex is that, contrary to what was known in the 16th century, it also contains information about the approach to gender and inheritance issues in Ottoman culture. Nişancı Mehmed Pasha's distribution of his properties and daily allowances equally between his sons and daughters demonstrates a sophisticated approach within the culture and tradition of endowments. One of the remarkable aspects of the foundation certificate of the Nişancı Mehmed Pasha Complex is that, contrary to what was known in the 16th century, it also contains information about the approach to gender and inheritance issues in Ottoman culture. Nişancı Mehmed Pasha's distribution of his properties and daily allowances equally between his sons and daughters demonstrates a sophisticated approach within the culture and tradition of foundations. This practice is consistent with the function of hereditary foundations in the Ottoman Empire, which aimed to protect family wealth, ensure the continuity of generations, and provide stability within the framework of Islamic law. The equal treatment of both male and female children both reveals the personal values of the founder and allows for questioning prejudices and misconceptions about the "unequal treatment" in Ottoman inheritance practices. In this respect, the foundation certificate is a document that simultaneously shapes architectural space, social relations,

and intrafamily dynamics. Furthermore, the foundation certificate reveals that the founder was not only a benevolent statesman but also a person sensitive to the spiritual needs of his family and society. His detailed mention of his sons and daughters, his other children residing in Aleppo, the specific rules governing the teaching methods and etiquette of the madrasa, and even his directives regarding the prayers and worship of the staff, all offer insights into his spiritual world, confirming his scholarly character.

The foundation certificate clearly expresses the motivations behind the intellectual framework that guided the establishment of the social complex. Mehmed Pasha's desire to gain spiritual reward and merit through the continuation of charitable services reflects a distinctive feature of the Ottoman understanding of architectural patronage. In the text, architecture is conceived as a tool that ensures the continuation of knowledge production, hospitality, worship, and social welfare across generations. Through detailed financial arrangements, personnel appointments, and provisions regarding religious ceremonies, the continuity of the complex, both worldly and spiritual, was aimed for.

From a historical perspective, the foundation certificate contains important information that contributed to the reconstruction of the Fatih-Nişancı district in the 16th century. The rented houses, gardens, and shops offer clues about the spatial structure of the neighborhood where the complex is located. These data provide information about population densities, commercial activities, and circulation routes. Ultimately, this data clarifies the complex's position within the urban history of Ottoman Istanbul. Furthermore, the revenue systems described in the foundation certificate demonstrate the contribution and integration of architectural works into the city's economy and how they were linked to agricultural areas, markets, and service districts.

The foundation certificate, which contains a wealth of information about the functioning of the complex, sheds light on the history of the neighborhood and city of the period through the endowed lands and registered property locations it contains, and also introduces many now-forgotten duties and professions with its architectural and technical terms. For example, many of the terms recorded in the foundation certificate, such as *ardan* and *binaen* (length, width), *kibleten*, *şarken* (east), *garban* (west) ve *şimalen* (north), *uluven ve suflen* (height and basement), *bostan* and *dolap* (garden and cupboard), *sofa*, *bab* (door), *dekakin* (shops), *hısn* (wall), *kenif* (toilet), *ahır* (stable), *istabl* (stable), have disappeared today. Furthermore, it is known that it was not used. These expressions, which are necessary for describing the architecture of the period and even our own architectural experiences, are important in the field of architectural history.

Methodologically, the study combines comparative text analysis, architectural terminology research, and spatial interpretation approaches. This interdisciplinary approach aims to analyze architectural vocabulary. This has given us the opportunity to reconstruct spatial relationships.

Although the legal language of the foundation certificates is predominant, they contain a wealth of data regarding architecture and urban history. However, this potential has not been sufficiently utilized in the literature. This article will focus on the necessity of making a more systematic use of the broadly defined Nişancı Mehmed Pasha foundation certificate in architectural and urban history research.

Giriş

Osmanlı Klasik Dönem mimarlığı, sadece estetik ve teknik başarılarıyla değil, aynı zamanda sosyo-kültürel işlevselliğiyle de şehir dokusuna yön veren külliye yapılarıyla tanınmaktadır. Bu külliyeler, cami merkezli olarak kurgulanmış medreseler, türbeler, hanlar, hamamlar, aşhaneler ve diğer kamusal yapılarla bir araya gelerek hem fiziksel hem de manevi anlamda bir toplumsal organizasyon örneği sunmuşlardır. İstanbul'un Fatih ilçesinde yer alan Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi, 16. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş ve Osmanlı klasik mimarisinin geç örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Mimari nitelikleri, vakfiye metniyle belgelendirilmiş organizasyon şeması ve sosyal işlevi dikkat çekmektedir.

Mimar Sinan'ın vefatına yakın bir dönemde inşa edilen bu külliye, mimarlık tarihçileri tarafından onun üslubunu yansıttığı kabul edilmiş ancak yapı listelerinde açıkça yer almayan eserler arasında zikredilmektedir. Dolayısıyla, külliyeyle ait vakfiye metni, hem mimari hem de şehir tarihi açısından taşıdığı verilerle, bu yapının dönem içindeki yeri ve işlevlerinin analizinde birincil kaynak hüviyetindedir. Külliye'nin birçok

yapısının günümüze ulaşamaması, mimari işleyişin ve programın satır aralarından çıkarılmasını gerektirmiş; bu durum çalışmayı vakfiye çözümlemesi üzerinden kurmayı zaruri hâle getirmiştir.

Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nin vakfı müstakil bir belge olmayıp sayfalar hâlinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde "vgm-defter-0572-233-57" numarasıyla kayıtlıdır. Vakfiye bilgilerinden Nişancı Mehmed Paşa'nın büyük bir zenginlikle inşa ettirdiği külliye ve İstanbul dışında başka hayırlarına da çok çeşitli akarlar bıraktığı görülmektedir. Vakfiyenin, Mehmed Paşa'nın vefatından kısa bir süre önce bir defter hâlinde hazırlandığı ve tescil işleminin ise paşanın oğulları ve kızlarının vekilleri tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹.

Mimar Sinan'a ait olduğu Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*² gibi kaynaklarda belirtilen bu eserin vakfı, bugüne dek yayımlanmış külliye kataloglarında ve *Tezkiretü'l-Bünyân*, *Tezkiretü'l-Ebniye* gibi bibliyografilerinde yer almamaktadır³. Bu sebeple, mimarlık tarihi açısından söz konusu vakfiyenin değerlendirilmesi, özgün ve önemli bir katkı niteliğindedir. Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'ne ait vakfiye metni üzerinden mimari işleyiş, görev tanımları, mekânsal organizasyon ve sosyal kurguyu analiz ederek Osmanlı külliye mimarisinin geç dönem örneklerinden birinin detaylı bir çözümlemesi sunulurken, mimar-bâni ilişkisi, evladiyelik vakıf uygulamaları ve Osmanlı şehir hafızasında bu tür yapıların oynadığı rol, tarihî ve kavramsal boyutlarıyla tartışmaya açılmıştır.

1. Bâni ve Külliye

1.1. Nişancı Mehmed Paşa

Nişancı Mehmed Paşa, Osmanlı bürokrasisinde nişancılık gibi üst düzey bir makamı icra etmiş, III. Murad dönemi devlet erkânının öne çıkan simalarındandır. Hüseyin Ayyansarayî *Hadîkatü'l-Cevâmi* adlı eserinde, Mehmed Paşa'nın Halep kadısı Pir Ahmed Efendi'nin oğlu olduğunu, Divân-ı Hümayun kâtipleri arasında yetiştiğini ve zamanla nişancılık ve vezirlik görevlerine kadar yükseldiğini kaydetmektedir⁴. Paşa, "Cedid" ünvanıyla da anılmakta olup Hicri 1004 yılı Rebiü'l-âhir ayında (Miladi 1595) vefat etmiştir⁵.

Kaynaklara göre Halep'te önemli görevlerde bulunmuş olan Paşa, İstanbul'a döndükten sonra inşa ettirdiği külliye ile hem imar faaliyetlerine katkı sağlamış hem de siyasi ve sosyal konumunu mekânsal olarak görünür kılmıştır⁶. Özellikle vakfiyede yer alan detaylı görev tanımları, Paşa'nın vakıf kurumunu yalnızca dinî bir hizmet alanı değil, aynı zamanda aile fertlerinin sosyal güvenliğini temin eden ve Osmanlı mülk yapısı içinde soyun devamlılığını sağlayan bir araç olarak da kurguladığını göstermektedir.

Vakfiyede belirtildiği üzere, Nişancı Mehmed Paşa büyük bir serveti külliye ve diğer vakıf eserlerine tahsis etmiştir. Eserlerinin yalnızca İstanbul'da değil, Anadolu'nun ve Rumeli'nin muhtelif şehirlerinde de yayıldığı, böylece çok yönlü bir hayır siyaseti izlediği anlaşılmaktadır. Paşa'nın vakfiyede torunlarına kadar detaylandığı görev ve gelir dağılımı, Osmanlı evladiyelik vakıf geleneğinin güçlü bir tezahürünü ortaya koymaktadır.

¹ Fuat Uçar, "Nişancı Mehmed Paşa Camii ve Türbesi Üzerine Notlar," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008): 407-409.

² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 2: 366.

³ Saî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye*, ed. Hayati Develi ve M. Baha Tanman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

⁴ Hüseyin Ayyansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, ed. Ahmed Refik (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 2:186.

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996), 4: 306.

⁶ Halil İnalçık, "Vakıf Müessesesinin Osmanlı Toplumundaki Yeri," *Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995), 275-310.

1.2. Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi

Nişancı Mehmed Paşa ismiyle anılan cami, türbe, iki medrese, sebîl, hazire, hankâhtan oluşan külliye Fatih'te bugünkü Nişanca Caddesi üzerinde konumlanmıştır. Medreseleri ve tekkesi günümüze ulaşmayan yapılar topluluğunun bânisi III. Murad dönemi vezirlerinden Cedid Nişancı Mehmed Paşa'dır (öl. 1003/1594)⁷.

Mimar Sinan'ın yapı listelerinde yer almayan bu eserin Evliya Çelebi tarafından Mimar Sinan'a atfedildiği ve dikkat çekici özellikleriyle tanıtıldığı görülmektedir⁸. Sinan'ın 1588'deki vefat tarihi göz önüne alındığında, bazı araştırmacılara göre 1584-1589 arasında inşa edilen külliye projelendirilmesinde Sinan'ın etkisinin bulunduğu ancak yapının uygulamasının büyük ihtimalle onun kalfalarından biri (Davud Ağa veya Sedefkâr Mehmed Ağa) tarafından tamamlandığı ifade edilmektedir⁹. Bâninin mevcut alana külliye inşa ettirmesi, devlet ricalinin şehri imar politikalarıyla ilişkilidir¹⁰. Külliye hem bâninin siyasî gücünün bir ifadesi hem de sosyal sorumluluk anlayışının bir yansıması olarak görülmektedir.

1.3. Külliye Tarihi

Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi, inşa edildiği dönemden itibaren çeşitli devirlerde onarımlar geçirmiştir. Külliye'nin cümle kapısı üzerindeki inşa kitabesinde Sultan III. Murad'a ait tuğra yer almaktadır. Tuğraya göre yapı, 1584-1589 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Ayrıca inşa kitabesi külliye için Osmanlı resmî mimari belgeleri arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Söz konusu kitabe, İstanbul sur içindeki yapılar arasında bilinen en erken tarihli tuğralı kitabelerden biri olması bakımından da dikkat çekicidir (**Görsel 1**). Giriş cephesi üzerinde Sultan III. Mustafa döneminde gerçekleştirilen onarımlara işaret eden iki ayrı tuğralı kitabe de mevcuttur. Bu durum, yapının yalnızca ilk inşasıyla değil, sonraki dönemlerde bakım ve devamlılığıyla da Osmanlı Hanedanı'nın ilgi alanında olduğunu göstermektedir.

Nişancı Mehmed Paşa'nın külliye Nişancılık makamına atıfla tuğrayla ilişkilendirilmesi de anlamlıdır. Nişancılar, Osmanlı bürokrasisinde padişah fermanlarına tuğra çekme yetkisi olan önemli devlet ricali arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, yapıda yer alan tuğralar ve özellikle bâninin bu görevi üstlenmiş olması, külliye'nin bânisi ile tuğraların taşıdığı sembolik anlam arasında doğrudan bir ilişki kurulmasına imkân sağlamaktadır.

Külliye'ye ait hazirenin girişindeki kapının üst kısmında, Mehmed Paşa'ya ait bir beyitin yer aldığı ve bu kitabenin hattının da bizzat Nişancı Mehmed Paşa tarafından yazıldığına dair bilgiler bazı kaynaklarda zikredilmektedir¹¹. Bu durum, külliye'nin yalnızca bir mimari düzenleme değil, aynı zamanda bâninin şahsi dünyasını ve dönemin kültürel zihniyetini yansıtan çok katmanlı bir vakıf eseri olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

⁷ Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 158-160.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Robert Dankoff ve Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 10: 144-146.

⁹ Doğan Kuban, "Nişancı Mehmed Paşa Camii," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı / Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 6: 85-87.

¹⁰ Güler Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Londra: Reaktion Books, 2005), 384-387.

¹¹ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, "Nişancı Mehmed Paşa Camii Kitabeleri," *Prof. Dr. Fevzi Günüşü Anma Sempozyumu Bildirileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016), 102-109.

Görsel 1: Nişancı Mehmed Paşa Camii Cümle Kapısında Yer Alan ve Sultan III. Murad'a Ait Tuğrayı Taşıyan Kitabe
Kaynak: İrem Ceran, 2024

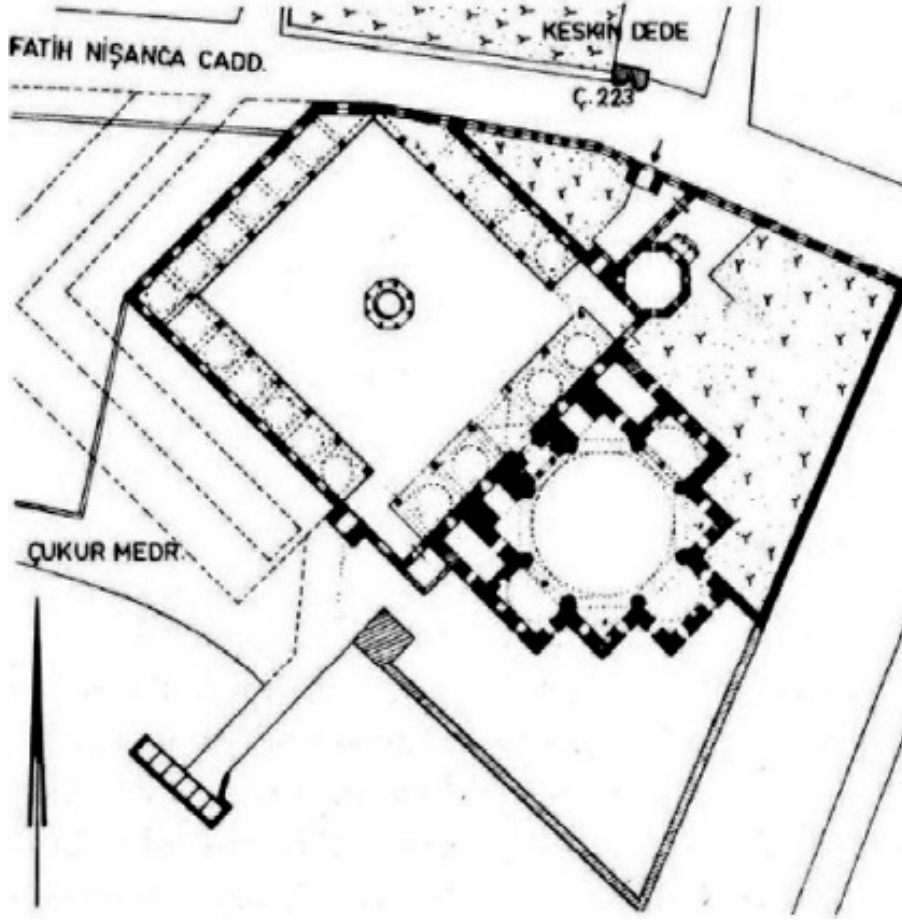
1.4. Külliye'nin Plan Özellikleri ve Şehirdeki Konumu

Külliye'nin merkezinde sekizgen baldaken kubbe sistemi ile örtülü merkezî kubbeli bir cami yapısı bulunmaktadır (Görsel 2). Bu ana kubbeyi taşıyan sekizgen yapı sistemi, taşınan mekân sınırlarıyla buluşturulmuş ve planın dengeli hâle gelmesini sağlamıştır. Giriş cephesinde yer alan iki büyük tabhane odası, erken dönem örneklerindeki¹² gibi caminin iki yanında yer almaktadır ve bu yerleşim tarzı uzun bir aradan sonra Sinan tarafından tekrar uygulanmıştır.

¹² Rum Mehmed Paşa Külliyesi, Murad Paşa Külliyesi, Yavuz Sultan Selim Külliyesi ve Silivri Pîri Mehmed Paşa Külliyesi, İstanbul'daki Erken Dönem külliye örnekleri arasında yer almaktadır.

Görsel 2: Nişancı Mehmed Paşa Camii Genel Görünüşü
Kaynak: İrem Ceran, 2024

Görsel 3: Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi Vaziyet Planı

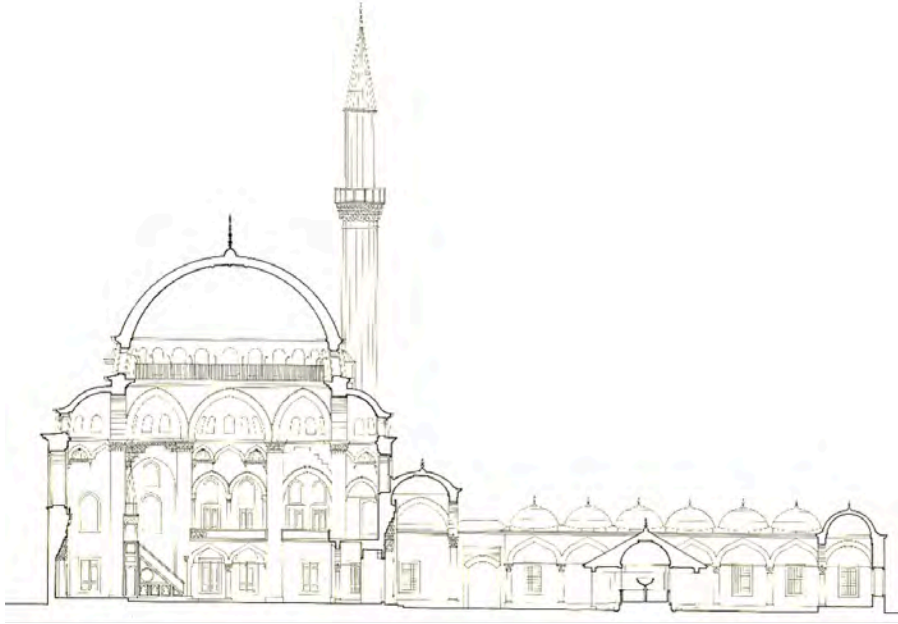
Kaynak: Yıldız, "İstanbul Fatih İlçesi Nişanca Mahallesi Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi Yerleşim Planı," 148

Tabhâne odalarının cami içine yakın yerleştirilmiş olması, mekâna girişteki daralma hissini kible yönünde yer alan mihrap ve yan sofa genişlikleri ile dengelemektedir. Bu oran dengesi ve plan matematiği Sinan'ın "ölçüde ustalık" anlayışını yansıtmaktadır (Görsel 3). Revaklı avlu, klasik Osmanlı külliye düzenine uygun biçimde ortada bir şadırvan ile biçimlenirken, bu düzen kible aksına yönlendirilmiş bir giriş ile cami önünde konumlanmıştır. Caminin doğu ve batı yönlerinde yer alan revaklarla oluşturulan açık alanlar, külliye'nin sosyal işlevselliğini artırmaktadır. Yapının yatay-dikey organizasyonu ise uzun kesit çizimiyle daha kapsamlı biçimde anlaşılmaktadır (Görsel 4).

Vakfiyede, külliye yapılarına işaret edilirken iki medresenin *tahtânî* (zemin/alt kat) ve *fevkanî* (üst kat) olarak adlandırıldığı kaydedilmektedir¹³. Bu terimler, klasik Osmanlı mimarisinde özellikle medreseler gibi çok katlı yapılarda altlı üstlü derslik ya da hücrelerin bulunduğunu ifade etmektedir¹⁴. İç avlu, sade ama işlevsel bir düzende planlanmış ve avluyu dört cepheden kuşatan dört kollu bir düzen dikkat çekmektedir. Külliye'nin birçok ayrıntısı ve özelliğiyle Sinan yapıları arasında üst seviyelerde olduğu görülmektedir.

¹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *vgm-defter-0572-233-57*, Nişancı Mehmed Paşa Vakfı.

¹⁴ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 392-394.

Görsel 4: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin Kesit Çizimi

Kaynak: Salt Araştırma, "Ali Saim Ülgen Arşivi" (TASUPAM002006). <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/84642>

Günümüzde avlunun kuzeybatısındaki boş arazinin bir kısmında imam ile müezzin evi yer almaktadır. Vakfiyede zikredilen ve günümüze ulaşamayan hankâh (tekke) ve iki medrese yapısının bu arazide yer aldığı düşünülmektedir. Ancak günümüze ulaşamayan bu yapıların kesin konumları hakkında bilgi mevcut değildir. Kesin yerleri ve planlarına dair veriler yapılacak kazı ve temel çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılabilir.

Caminin bilhassa iç mekânı, pencere alınlıklarındaki iri yazılarla bir üslup birliğini fark ettirmektedir. Özellikle mihrap, minber ve yan köşelerdeki vaiz kürsüleri de bu birlikteliğe katkı sağlamaktadır (Görsel 5). Avluda ve Nişanca Caddesi'ne en yakın cephede yer alan türbe, sekizgen planlı olup tamamen kesme taştandır. Türbenin önünde yer alan ihata duvarı açıklıklarında bir sebil yer almakta olup vakfiyede adı *Musluk-ı Şâfi* olarak geçmektedir¹⁵.

¹⁵ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu ve İrem Ceran, "İstanbul'da Dua Penceresi Çeşmeleri," *Tarihî Su Kültürü ve Yapıları Sempozyumu Bildiri Kitabı 18-19 Kasım'21* (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 151-162.

Görsel 5: a. Nişancı Mehmed Paşa Camii'ne Ait Mihrap, Minber ve İç Mekân Genel Görünümü, b. Duvar Gövdesinden Yükselen Basamaklı Özgün Vaaz Kürsüsü Detayı
Kaynak: İrem Ceran, 2024

2. Vakfiye

Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'ne ait vakfiye, yalnızca mimari işlevler ve döneme özgü tabirler açısından değil; aynı zamanda vazifelere dair ayrıntılar, sosyal yaşamın düzeni, şehir tarihi ve semt dokusu ile Nişancı Mehmed Paşa'nın hayatına dair daha önce bilinmeyen biyografik bilgiler bakımından da önemli ve özgün veriler sunmaktadır. Vakfiyenin Nişancı Mehmed Paşa tarafından hayattayken hazırlandığı fakat evlatları tarafından ölümünden sonra tescil ettirildiği anlaşılmaktadır¹⁶. Vakfiye metninin müellif nüshasına ulaşılmasa da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kayıtlı olan nüshası üzerinden mimari fonksiyonlar, şehrsel bağlam ve sosyal yapı üzerine bir değerlendirme yapılabilmektedir. Vakfiyede geçen bazı mimari terimler ve yapı tarifleri, günümüze ulaşamayan bölümlere dair ipuçları sunmakta; aynı zamanda külliye'nin bulunduğu semtin sosyal ve fizikî yapısıyla birlikte, 16. yüzyıl sonlarındaki sosyal hayat ve bâninin maksadı doğrultusunda şekillenen mimari anlayış da metnin satır aralarından izlenebilmektedir. Vakfiyede belirlenen yapılar ve vazifeliler açısından külliyeler arasında üst sıralarda değerlendirilebilecek Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nin düzenli işleyişi ile fonksiyonlarını sürdürebilmesi için ayrılan gelirler, iktisat tarihi açısından da önemli veriler sunmaktadır.

Ulaşılan vakfiye defterinin [14 Rebîülevvel 1314 / 30 Eylül 1896] tarihli irade-i aliyyeyle kayda geçen vakfiye nüshası olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. Her ne kadar Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bu vakfiyeye ilişkin uzmanlarca daha önce bir transkripsiyon çalışması yapılmış olsa da bu makalede söz konusu transkripsiyon kullanılmamış; vakfiye doğrudan orijinal belgeden okunarak çözümlenmiş ve mimarlık ile şehir tarihi bağla-

¹⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), vgm-defter-0572-233-57, Nişancı Mehmed Paşa Vakfiyesi, 14 Rebîülevvel 1314 / [30 Eylül 1896].

¹⁷ Mevcut nüsha, özgün vakfiye defteri olmayıp Sultan II. Abdülhamid dönemi yazı üslubunu yansıtan ve bir deftere kaydedilmiş suretidir.

mında yorumlanmıştır. Vakfiyenin son iki sayfasında görülen ekinde mübayaa hücceti¹⁸ yer almaktadır. Bu satış belgeleri *vgm-defter-0572-244-59* numarası ile kaydedilmiştir (**Görsel 6**). Vakfiye dikkatle incelendiğinde konularının birbirinden şu şekilde ayrıldığı detaylı bir plan ortaya çıkmaktadır:

- a. **Başlık metni:** Vakfiye başında yer alan ve Rumeli kazaskeri Mustafa bin Mustafa Efendi'nin gördüğüne ve vakfın şart ve meselelerine dair sahih bir şekilde düzenlenmiş olduğuna dair noktasız imla ile Arapça başlık metni
- b. **Hamdele, salvele:** Allah Teâlâ'ya hamd ve sena, Resulullah'a salat ve selam
- c. **Vakfın gayesi:** Vakfın tafsilatlı bir tefekkürle ele alınıp karar verilmiş ulu himmet olduğuna dair giriş cümleleri, vakfedilen bina ve malların yevm-i mahşerde Mehmed Paşa et-Tevki'i (nişancı) Hak Teâlâ indinde makbul olması için erbab-ı ilim, ashab-ı seyf ve kalem ve cümle müminler için vakfettiği külliye kuruluşundaki maksadın izahı
- d. **Vakfiye tescilinde yetkili şahıslar:** Ulemâdan ve fudalâdan karar ve tescili için Mevlâna Mustafa bin Hüseyin'in vekil olarak gösterildiği ayrıca Nişancı Mehmed Paşa'nın oğlu Pîr Ahmed Bey'in asaleten, kızı Saliha Hatun, kızı Hayrunnisa Hatun, kızı Ayşe Hatun ve kızı Hatice Hatun'un eşlerinin vekaleten iştirakiyle bu vakfın tescilinde yetkili ve hazır olup Paşa'nın sıhhatinde belirlediği ve bir kitap haline getirdiği şartları Dâr-ı Bekâ'ya intikalinden (ahiret yurduna göç) sonra tescil ettirildiği
- e. **Külliye'nin konumu:** Darussaltanat, Mahmiyye-yi Konstantiniyye'de Karaman-ı Sağır ile Edirnekapusu mabeyninde Zincirlikuyu nam mevda (mekki) kurbünde tahdid, tavsif talim ve tariften müstağnî bina eylediği cami-i şerif ve hankah ve medrese-i şerife ile nice kasaba ve köyde camiler, mescitler, kervan-sarayların şer-i hükümlere göre sahih şartlarla vakfedildiğini anlatan kitapta tam mevkiinin belirtilmesi
- f. **Tescile yetkili olanların kabul beyanı:** Vakfın işleri ve vazifeleri hususi masrafları için değişiklik hakkı vâkıfın işaret ettiği yetkililerin elinde olup nice şartlar beyan etmişlerdir. Lakin tescil işinin tamamı vefatından teslimden sonraya kalmıştır. Biz bu veraseti devralanlar "hüsn-i ihtiyarımızla belirlenen şartları kabul ettik" ifadeleriyle kabul beyanı
- g. **Vâkıfın cami şerif için vakfettiği akarlar:** İstanbul: Odalar, evler, dükkanlar, kahvehaneler, fırın ahır ve mahzenler, musluk, su ve Aysofya-ı Kebir vakfına gelirinden pay ayırdığı (mukâtaa: kesinti) bazı mülklerin geri kalan kısmı, Bursa, Halep, Edirne ve Hüdevandigar Sancağı'nda yaylak, kışlak, bostan, dolaplı arazi vb.
- h. **Paşa'nın vakıf üzerinden evlatlarına vakfettikleri:** İsmiyle hem-nâm Nişanca Mahallesi'ndeki saadethanesinin (evinin) oğlu Ahmed Bey'e ve evlatlarına bırakıldığı, torunu Fatma Hatun'a bir ev, kızı Saliha Hatun'a bahçeli sofa, kiler ve fırınlı bir mülk; diğer kızı Hayrunisa Hatun'a benzer şekilde bir mülk ve yine diğer kızları Hatice ve Ayşe Hatunlar'a da birer mülk vermiştir. Bu evler zamanla harap olup tamir gerektiğinde dilerlerse mimar getirtip tamir parasını tahmin ettirilen bu meblağın 3 yük akçeye kadar vakıftan temin edilmesi, ziyadesini kendilerinin vermesi şart koşulmuş, dilerlerse de evlerini müzayede ile satıp başka yerde mülk edinmeleri mümkün görülmüştür.
- i. **Gelirlerin toplanmasındaki vazifeliler:** Müteveli ve nazır olan Şeyhülislam Efendi ve Dârüssaâde ağası Osman Ağa uhdesinde yetkiler ve yevmiye ile vazifeler, icâreye (kiraya) verilecek mülkler için vazifeler ve müteveli sorumluluğu
- j. **Haremeyn şartları:** Mekke ve Medine'de on beşer vazifeli hafızın iki günde birer hatim indirmesi, bu husustaki vazifeliler, yevmiyeler ve paraların İstanbul'dan Hicaz'a ulaştırılması.

¹⁸ Mübayaa hücceti, Osmanlı şer'î hukukunda bir satış akdinin kadı huzurunda tescil edildiğini gösteren resmî belgedir. Bk. Mehmet İpşirli, "Hüccet," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 449.

- k. **Esas külliye:** Külliye binaları, vazifelileri, belli gün ve gecelerdeki vazifeler, âdet olan ikram ve sarfiyat için ayrılan paralar, özel şartlar¹⁹
- l. **İstanbul dışındaki vakıflar:** Paşa'nın Bursa, Ankara ve Halep'te vakfettiği mescitlerin vazifelileri ve alacakları yevmiyelerin tayini
- m. **Bazı vazifeler ve yevmiyeler:** Vakfiyenin devamı ve külliye için bazı vazifeliler ve yevmiyeler
- n. **Bazı hayır yevmiyeleri:** Ya Vedud Camii imamı için ve isimleri verilen bazı erkek ve kadınlar için yevmiye ayrılması
- o. **Vakfiyenin devamında Paşa'nın nesli için tanzim edilmiş şartlar:** Evlatlarının vakıf üzerine daima hasbi nazır olabilmeleri, medresede bir görev alırlarsa evlatlarına ev tedarik edilmesi, kadın ve erkek evlatlarına aynı seviyede mahsulden elde edilen gelirden günde ellışer akçe verilmesi ve bu usulün evlatlarından evlatlarına geçmesi ancak nesli kesilenlerin gelirinin vakfa katılması
- p. **Tarih, tescil ve şahitler:** Hüsn-i rıza ile kabul edilmiş, imzalanmış, tescil edilmiş bir kitap muharrem başı 1009 Hicri tarihiyle yazılmış ve tescil edilmiş olduğunu kabul eden şahitler
- q. **Ek 1 (mubayaa hücceti, satış kaydı):** Halep'te Şeyh Aşura'ya teslim edilen cami ve vakıfla ilgili birtakım işlemler, Arapça kayıt ve şahitler (fî evâ'il-i cemâziyelâhir sene 1015) (Bunun vakfiyenin sonuna bir ek olarak sonradan düzenlendiği tarih kaydından da anlaşılmaktadır.)
- r. **Ek 2 (mubayaa hücceti):** Edirne'de Sarayovası'nda bulunan dolaplı bostanın takip zorluğu sebebiyle satılması ve İstanbul'da münasip bir akara dönüştürülmesi, 13.000 akçeye Seyyid Ali Efendi'ye intikali hususunda kendisi tarafından satılan bir Mushaf-ı Şerîf ve Süleymaniye evkafından kalan akçesiyle ödemeyi mütevevliye teslimi (fî evâhiri Saferu'l-Hayr 1013 ve şahitler)

Osmanlı vakfiyeleri belirli bölümlerden oluşan bir klasik form sergilemelerine rağmen bu çalışmada bu yapının içeriği, söz konusu külliye özgü anlam katmanlarıyla birlikte yeniden değerlendirilmiştir. Bu ayrıntılı plan içerisinde araştırmanın esas konusu olarak belirlenen külliye binaları, vazifelileri ve işleyişi çerçevesinde vakfiyede yer alan kısmın (Görsel 7) geniş özetini vermenin değerlendirmelerin daha iyi anlaşılabilmesi ve başka neticelere de ulaşabilmek için faydalı olduğu düşünülmektedir. Haremeyn'de okutulacak hatimler ve ilgili şartlardan sonra esas külliye bölümüne geçilmektedir.

¹⁹ Makalenin ana konusunu bu kısım oluşturmaktadır ve özeti sonraki bölümde verilmiştir.

Görsel 6: Nişancı Mehmed Paşa Vakfiyesi Nüshasının İlk Sayfası

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Nişancı Mehmed Paşa Vakfiyesi, 14 Rebülevvel 1314 (30 Eylül 1896)

2.1. Vakfiyede Külliye, Vazifelilere ve Hayır Şartlarına Ait Kısım

“Cami-i şerîf yanında bina olunan otuz iki bab odalar darülhadis olup bu darülhadiste, ilmiyle ma'rûf ve mevsuf faziletiyle bilinen bir kimse hem Kur'an tefsirine hem hadisi şerîflere hâkim olup, burada şeyh olması ve Müslümanları hak yola davet etmesini ve bu yolda da bu tahsilde de bir kitap takip ettirecek şekilde

ders yapmasını, hücrelerde bulunan talebelerin de ellerinde cüzlerle bu kitaptan parçalarla dinlemeleri ve bu mukabele esnasında bu şeyhe günde onbeş akçe vazife verilmesini şart eyledim.

Ve yine şart eyledim ki ismi geçen darülhadis hücreleri medreseden munfasıl olarak veyahut yeni katılanlardan medreseli talebe olanlara verilsin, bu hücrelerin birisinde bevab (kapıcı) kalıp sabah namazı vaktinde kapıyı açıp yatsıdan sonra da kapasın. Ve bir hücre de muhaddis şeyhe (hocaya) mahsus olsun ve burada derse geldiklerinde bir müddet dinlensin.

Yine şart eyledim ki bu otuz hücrede kalan talebe her gün sabah namazından sonra toplanıp türbede yatan vâkıfın türbesi üzerine Kur'an-ı Azîm ve Furkan-ı Kerîm'den tecvid ile bir cüz okusun. Sevabını da evvela Hazreti Peygamber'e (s.a.v.) sonra diğer peygamberlere ve vâkıfa ve onun anne babasına üstatlarına kardeşlerine dede ve nenelerine bütün akrabalarına ve vâkıfın üzerinde hakkı olan bütün müminlere hediye etsinler. Bu hücrelerde kalan talebenin her birine günlük iki akçe verilsin. Salih bir kimse de bu cüzleri talebeye dağıtmak üzere ve onlardan geri alıp hıfz eylemek üzere vazifelenirilsin. Onlara da iki akçe yevmiye verilsin, yine şart eyledim ki her sene mübarek Rebûlevvel ayının onikinci gününde herkes davet edilip camide güzel sesli ve makamı bilen bir kimse Hazret-i Fahr-i Âleme mevlid-i Şerîf okusun ve o gün lazım olan ikram, içecekler, gül suyu, şeker ve buhur âdet olan diğer şeyler için 6.000 akçe sarf olunmak üzere ayrılınsın.

Yine vâkıf şart eyledi ki camide bir vaiz görevlendirilsin, ilmi ve takvasıyla maruf bu kimse tefsir ve hadis naklinde bulunsun, bu halis kimse meseleleri halletmek ve çözümlenmekte bilgili ve mübarek leyâl-i (geceler) Şerîfede müteheccid (teheccüde, gece namazına kalkan) ve takva ve verâ' (günahlardan ve dinen şüpheli hâllerden dahi sakınan) sahibi bir kimse olmalı. Günlük on akçe kendisine vazife verilmeli, Cuma günü, Kadir Gecesi ve diğer gecelerde Müslümanlara vaaz ve nasihat etsin. Bu vaaz tamamlanınca en başta Hazret-i Peygamber ve cümle enbiya için sonra sırasıyla diğer müminler ve zamanın padişahının zaferler kazanması için, kılıç ashabı, kalem ashabına (asker ve ilim sahiplerine) da vaazın sonunda dua eylesin.

Yine şart eyledi ki adı geçen caminin önünde bulunan hurde kubbeler (küçük kubbeler) altında ocaklıca birer hücre bina olunsun. Fâzıl, âlim, ilmi, akli ve nakli de üstat ve ifadesinin emsali olmayan bir kimse lazım olan şartları ve tedrisatını tamamladıktan sonra burada dersler versin. Ve cahilliği ve ilimsizliği bitirsin. Kendisine de yevmi elli akçe tedrisat payı verilsin. Zikrolunan hücreler bina olunduktan sonra on hücrede dânişmendler (icâzet alma seviyesine gelmiş, medresede oda sahibi talebeler) sakin olsun. Stajyer kadılar, doktora seviyesinde ilmiye sınıfı, kendisine iş danışılacak kimseler, her dânişmende de yevmi dört akçe, toplamda dânişmendlere kırk akçe verilsin. İki hücre de (ocaklı iki hücre) muîdlere (ders yardımcısı, gözetmen) mahsus olup onlara da yevmi beş akçe para ayrılınsın. Ve bir hücre de bevaba mahsus olsun, o da yevmi iki akçe vazife alsın. Vakt-i fecirde bab-ı medreseyi fethetsin ve gurûb-ı şemsten sonra da kapıyı kapatıp kimseyi içeri almasın.

Ve yine şart eyledi ki bu bahsedilen şartları sağlayan âlim, müderris cami-i Şerîf'in derununda hangi mahalli seçerse orada oturup dânişmendler de mecliste hazır olup onlarla beraber tedris, mutad olduğu üzere Şer'î ve yürürlükteki ilimler ile devam etsin ve talebesini talim ettirsin. Dersten önce tefsirden ve hadisten bahsetsin dersten sonra da muhakkak ilk önce Hz. Peygamber'e sonra bütün enbiyanın ruh-ı tayyibelerine ve vâkıfa dua edip Fatiha versin ve yine şart eyledi ki Tarikat-i Halvetiyye'den irşada yetkili ve meşâyih tarafından görevlendirilen bir kimse zikrolunan hücrelerin birisinde kalıp fukaraya şeyh olsun. İkinci namazını camide eda ettikten sonra Şer'-i Şerîf üzere ve mutabık kalınan adaba uygun tevhide devam ettirip yine yukarıda bahsedildiği üzere duada bulunsun. Şeyh efendiye günlük on akçe vazife verilsin, fukarasından da her birine günlük birer akçe harçlık, ikişer akçe taâmiye (yemek parası) yazılınsın. Şeyhleri ve fukarasıyla toplamda kırk akçe olur. Yine şart eyledi ki cami-i Şerîfte kâmil, müttakî, zühd ehli, hitabete kâdir, tecvid ve tertil ile okumayı bilen, arif bir kimse hatîb olsun. Şer'-i Şerîf ve sünnet üzere hutbe okuyup günlük on akçe vazife yazılınsın.

Yine fıkıh ehli ve namazın bütün erkânı ve şartlarını bilen ve ibadet ve tâatte gayretleri olduğu bilinen iki kimse cami-i şerifte münavebe ile beş vakitte imam olsun, her biri nöbetlerinde hizmet-i imameti eda ettikten sonra yevmi beşer akçe vazife alsın ve bu imamlardan her biri kendi nöbetlerinde sabah namazını eda ettikten sonra cehri olarak (açıktan) mihrapta hem de teenni ile (makamlı ve yavaş bir usulde) Sure-i Yasin-i Şerîf'i okusun ve ikindi namazından sonra da ammeyi (Nebe Suresi) tilavet ettikten sonra sevabını vâkıf ruhuna hibe edip yevmi ikişer akçe vazifeye de mutasarrıf olsunlar. Yine emanet ehli bilgili ve sesi güzel, elhanı yani mahreçleri ve makam bilgisi iyi ve nefesleri kuvvetli olan dört nefer kimse müezzin olsunlar. Gece ve gündüz beş vakitte yevmiye ikişer temcid (bayramlarda okunan hususi ilahi) ve Cuma günleri de salâ ve hutbe ezanında cümlesi hepsi birden olsunlar. Nöbetimiz değildir diye bir bahane etmeyip mahfilde bulunsunlar ve açıklanan şartlar üzere sermüezzine yevmi altı akçe ve her bir müezzine yevmi beş akçe verilsin. Ve yine günlük iki akçeye bir salih kimse bulunup âdet olan üzere güzel sesiyle ruh-ı Resul-i Ekrem'e salavata ve Padişah-ı İslam'a duaya davet etsin ve iki akçe alsın. Müezzinlerden güzel sesli, güzel nefesli bir kimse her sabah namazından sonra mahfilde cehrî olarak teenni ile acele etmeyip Sure-i İnnâ fetahnâ (Fetih Suresi) tilavet etsin ve o vazife için de yevmi dört akçe yazılsın.

Ve yine müezzinlerden biri açıklanan şartlar ile her gece yatsı namazından sonra Tebareke (Mülk Suresi) okuyup ona da yevmi bir akçe verilsin. Yine şart eyledi ki caminin mahfilinde her cuma günü yedi nefer kimse tertil ve tecvidle okuyacakları birer devr-i şerîf için toplansınlar ve orada Kur'an-ı Azîm'den bir devr-i şerîf tilâvet etsinler, onlara da yevmi ikişer akçe verilsin. Caminin hatibi sermahfil (müezzinbaşının yardımcısı) olup ona yevmi dört akçe verilsin. Ve yine şart eyledi ki hafızlardan veya başkalarından olabilecek sesi güzel okuyuşu düzgün bir kimse her cuma günü bu devr-i şerîf başlamadan evvel mahfilde Sure-i Kehf'i açıktan okusun ve cemaatte bulunalar dinlesin. Bu vazife için yevmi iki akçe verilsin. Cami-i şerifte bilinen emanet sahibi düzgün iki kişi kayyım olsun, işlerini güzellikle tamamladıktan sonra bu kayyımlara vakfın mahsulünden yevmi dört akçe verilsin. Yukarıda belirtilen şartları taşıyan iki nefer kimse dahi cami-i şerifte siracîler (kandil ve aydınlatmalardan sorumlu vazifeliler) olup âdet üzere bu kandilleri vaktinde uyandırsınlar ve buna devam etsinler, bunlara yevmi üçer akçe vazife verilsin. Ve her sene Berat gecesinde âdet olduğu üzere iki adet beyaz kâfûrî bal mumu mühimmatı için vakıf mahsulünden 4.000 akçe sarf edilsin, iki bal mumu satın alınıp mihrabı şerîfin biri sağına biri soluna o gecede koyulup uyandırılınsın. Cami şerîfin mumu, hasırı ve Ramazan-ı şerîf gecelerinde vesâir önemli gecelerde minarede ve caminin derununda koyulan kandillerde yanan zeytinyağı için her sene mahsul-i vakıftan 3.000 akçe sarf olunsun ve yine şart eyledi ki dört nefer salih ve mütedeyyin ve heva-yi nefsanîyeden arınmış ve hizmete hazır olan bu kimseler her gün ikisi gelmek üzere türbedar olup nöbet günlerinde camideki sabah namazını eda ettikten sonra türbeye varıp 500 kere kelime-i tevhid ve 500 kere salavat-ı şerîfe ve 500 kere istiğfar edip işrak vaktinde oniki rekat işrak namazı kılıp sevabını vâkıf-ı muhtacın ruhuna onun baba, anne ve ecdadının, evladının ervahına hibe etsinler, her birine yevmi beşer akçe verilsin ve nöbeti oldukları gece türbede yatsınlar ve türbede her gece çerâğî bir kandil yakıp zahiren ve batınan envar-ı dua ile türbede bulunsunlar. Caminin yakınında bulunan umumi yola bitişik yerinde bina olunan musluk-ı şâfi, mahall-i mâ-i sâfi (şifa veren musluk ve saf su mahallinden) susayan müminlere ve geçenlere bu Rabbanî hayat menbandan ikram etsinler. Büyük sevap kazanmak için de eyyâmı sayfa (yaz günlerinde) üç ayın tamamına dek nicesine mümkün olursa her gün birer renk kar alınıp zikrolunan sâkiyenin suyuna katılıp soğuk su oluşturulsun. Sâkiyenin yevmi nim akçe (yarım akçe) masrafı ayrılınsın.

Ve şart eyledi ki zahiri ve batını tahir (içi dışı temiz) ve dini, diyaneti bilinen ve sulama hizmetinde mahir iki nefer kimseye yevmi üçer akçe verile ki bunlar hizmet-i istiskâiyi eda edip ihmal etmesinler. Ve her sene Kurban Bayramı gününde kurban etmek için dokuz re's (baş) koç alınıp iki koyun, mûlaâzimîn odalarında

sakin olanlara ve bir koyun hankahta olan fukaraya²⁰, caminin imam hatip ve müezzinlerine vesâir hizmetlerine bir koyun verilsin ve bir koyun da medresede olan talebeye verilsin. Kalanı etrafta olan fukaraya taksim edilsin. Ve her sene yevm-i aşûraya mahsus olan taam mühimmatı için 800 akçe sarf olunup danışmendler, mülzimîn ve sofiler vesaire fukaraya kâfi gelecek miktarda dağıtılsın. Yevmi beş akçe vazife ile bir meremmetî (bina tamircisi) tayin olunup adı geçen evkafta merammet eyleye. Ve yine şart eylediler ki bu meremmetçi tamirat-ı külliye-i ihmal etmesinler. Yine şart koşuldu ki dininde müstakim sadakat-kâr ve mütedeyyin olduğu bilinen bir kimse, yevmi on akçe verilerek kaimmakam-ı mütevellî (mütevelli adına yetkili) tayin edilsin. Yine günlük üç akçe ile müstakim ve işini doğru yapan bir kimse katip olarak vazifelenirilsin.

İstanbul'da vaki cami-i şerîfnde her cuma günü Cuma sonrası Sure-i Bakara'nın sonundaki Âmene'r-resûlü diye bilinen kısım bir salih kimse tarafından cehri bir şekilde okunsun. Yevmi 1 akçe vazife verilsin, yine bir kimse vâkıf olan Nişancı Mehmed Paşa'nın valideleri Ayşe Hatun ruhu için huzurî (türbesinde veya camide huzurda bulunarak) bir cüz-i şerîf tilavet etsin, sevabını ruhuna hediye eylesin, ona da yevmi iki akçe sarf olunsun. Yine caminin buhuriyesine (güzel kokması için buhur tütürülmesi) yevmi iki akçe verilsin. Caminin buhuriyesinden sorumlu vazifeliye, caminin güzel kokması amacıyla buhur tütürmesi karşılığında günlük iki akçe vazife tahsis edilsin. Cami derunundaki kürsüde her gün öğlen namazından sonra bir ehl-i Kur'an kimse aşr-ı şerîf tilavet etsin ve yevmi bir akçe verilsin. İkinci namazından sonra da yine fevka'l-kürsî (kürsü üstünde) sayılan şartlar dâhilinde aşr-ı şerîf tilâvet olunsun ve yevmi bir akçe vazife verilsin ve yine ikinci namazından sonra kürsüde aşir okunsun, akşam namazından önce de yine tecvid üzere yevmi bir akçe ile aşir tilavet okutulsun. Harem derununu süpürüp pak-ı nazif (temiz ve arındırılmış hâle getiren) eden kimseye ferraşlık (süpürgelik) için yevmi üç akçe ayrılınsın. Vazife erbabından o hizmette mütekâmil (yetkin) olan ve noktaları belirleyen noktacıya (işlerin aksadığı yerlere vazifelileri yönlendiren kişi) dahi yevmi bir akçe verilsin. Yine caminin sur-ı Kostantiniyye haricinde vaki olan su yoluna hizmet eden su yolcusuna yevmi iki akçe verilsin ve dahil-i surda olan su yolcusuna da yevmi iki akçe verilsin. Darühadiste kenifleri (abdest ve ihtiyaç için kullanılan tuvalet mekânı) süpürüp tathir eden (temizleyen) Ferraşa yevmi dört akçe verilsin. Edirne vakıflarına bir mutemet tayin edilsin. Her sene Ramazan-ı Şerîf'te müezzinlere 300 akçe baklavalık verilsin.

Vâkıf Nişancı Mehmed Paşa hazretlerinin evladı, evladının evladı tamamıyla evkaf üzerine hasbî nâzır (vakıf işlerini karşılıksız olarak gözeten ve denetleyen kimse) olsunlar. Yine şart eyledi ki İstanbul'da bina eylediği medrese-i âliyelerinin tedrisi evlad-ı kirâm ve ahfad-ı fihâmlarına (evlat ve torunlarına) müstahak olursa meşrutları (evleri) olsun. Şart eyledi ki iş bu kitapta açıklaması yapıp evsafı sayılan ve evkaf-ı şerîflerinin hizmet ve masrafından artan miktardan, batın evladı olanlara zükûr (erkekler) ve inasına (kadınlar) aynı seviye ile yevmi ellîşer akçe verilsin. Nesiller devam ettikçe bu miktar verilsin. Soyda bir kesilme olduğunda ödenen para vakfa katılsın. Daha önce hazırlanıp mütevellîye teslim edilen ve bu kitapta sıralan cümle şartı asaleten ve vekaleten katılan hazirun olarak hüsn-i rızamızla kabul ettik dediklerinden sonra mütevellî de tasdik etmiş ve ulema nezdinde kabul görecektir şekilde kitab-ı tevkî'-i müstetâbî (imzalanmış, mühürlenmiş tescil edilmiş kitap) olarak anılan bu vakfiye ortaya koyulmuştur.²¹

²⁰ Mûlaâzimîn, Osmanlı medrese sisteminde müderrisin ders halkasına devam eden, ilmî yeterliliği olan ancak henüz müderris olmamış, müderris yardımcısı durumundaki kişilerdir. "Mûlaâzimîn odaları" ise bu öğrencilerin barındığı, vakıf yapılarında genellikle medreseye bitişik ya da onunla ilişkili olarak tasarlanmış hücre şeklinde küçük odalardır. "Hankah" ise sufilere toplandığı, zikir ve eğitim yaptıkları, bazı durumlarda barındıkları bir yapıdır. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 33; Mehmet İpşirli, "Medrese," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 331; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 116. "...hankahta olan fukara" ifadesiyle, bu yapıda barınan dervişler veya yolcular kastedilmektedir.

²¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), vgm-defter-0572-233-57, Nişancı Mehmed Paşa Vakfı, 14 Rebîülevvel 1314 / [30 Eylül 1896].

kayım şartları, Ya Vedud Camii imamına günlük bir akçe, Âlim Hatun'a kayd-ı hayat (yaşadıkça) şartıyla yevmi iki akçe, Veraye Hatun'a dört akçe şartları İstanbul çevresindeki evkafla ilgili zikredilen konulardır.

Livâ-ı Hüdavendigâr'daki cami için imam, hatip, müezzin, kayyım, Himmət Dede için yedi akçe kayd-ı hayat şartıyla, babası huzuri için günde bir cüz, üç kişi evladı ve geçmişleri için huzuri birer cüz, Vilayet-i Anadolu'da Kuş nam köydeki mescide imam-hatip, müezzin-kayyım tayini, kandiller için masrafın belirlenmesi hususları da Anadolu'daki bazı merkezler için zikredilmiştir.

Ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilecek vakfiye metni, satır aralarında külliye'nin doğrudan kapsamı dışında kalan pek çok alana ilişkin bilgi de barındırmaktadır.

3. Değerlendirme

Vakfiye'nin Nişancı Mehmed Paşa'nın vefatından önce tanzim edildiği ve bir defter olarak düzenlendiği, tescilin ise oğlu Pîr Ahmed Bey'in asaleten ve kızları Fatma, Saliha, Hayrunnisa, Ayşe ve Hatice hatunların eşlerinin vekâleten iştirakiyle H 1009 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde vakıf defterlerine H 1314'te kayıt ettirilerek bir nüshasının oluşturulduğu ve bu sayede günümüze ulaştığı da ayrıca belirtmelidir. Vakfiyede yer alan bilgiler, Osmanlı mimarlık tarihinin en önemli bölümü sayılabilecek Mimar Sinan döneminin sonuna ışık tutmaktadır. Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid Han döneminde vakıfların ehemmiyetle ele alınıp Nezaret-i Evkâf-ı Hümayûn uhdesinde tevhid edildiği çalışmalara da işaret etmektedir. Nişancı Mehmed Paşa'nın uzun yıllar devlete hizmet ederken İstanbul'da Ayasofya gibi bir büyük yapıya mülklerinden bir kısmının gelirlerinden bazı miktarlar vakfettiği, Bursa, Edirne, Halep, Üsküdar ve Tosya'da çeşitli vakıf eserleri, camiler ve mescitler ve bunların idamesi için mülkler bıraktığı vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Nişancı Mehmed Paşa, vefatından kısa bir süre önce inşa ettirdiği bu külliye ile yalnızca son büyük hayır eserini vücuda getirmekle kalmamış, aynı zamanda daha önce tesis etmiş olduğu bütün vakıflarını da bu külliye'ye ait vakfiye bünyesinde birleştirerek, tamamı için tek bir defter hazırlatmıştır. Vakfiye, Paşa'nın yalnızca hayırsever bir devlet adamı değil, aynı zamanda ailesine ve toplumun manevi ihtiyaçlarına duyarlı bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklarının isimlerinden ve Halep'te bulunan diğer evlatlarından bahsetmesi, medresedeki ders usul ve adabına dair ayrıntılı şartlar koyması, vazifeli personelin dualarına kadar tasarrufla bulunması, manevi dünyasına dair izler sunarak bu yönünü teyit eder niteliktedir. Özellikle kız ve erkek çocukları arasında hiçbir ayırım gözetmeden onlara ev ve günlük akçe tahsis etmesi, hatta bu evlerin bakım ve tamirini dahi vakfiyeye dâhil etmesi, dikkat çekici bir hassasiyet örneğidir. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*de babasının isminin Pîr Ahmed olduğu bildirilmektedir²². Vakfiyede de Paşa'nın babasının adı Pîr Ahmed Efendi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, tescil müzakeresine asaleten katılan oğlunun isminin de Pîr Ahmed olduğu vakfiye'nin birçok yerinde beyan edilmiştir. Vâkîf annesinin isminin Ayşe olduğunu bir şekilde kayda geçirtmiştir. Yine *Hadîkatü'l-cevâmi'*de Halep'le ilgili vazifeleri ve bölgeyle ilgisine işaret edilirken, Paşa'nın Halep'te birçok vakfının ve irtibatının olduğu da kayıtlıdır²³. Önemli devlet vazifeleri yapmış Nişancı Mehmed Paşa'nın bulunduğu her yerde bayındırlık hizmeti gördüğü, beldeleri mamur etmeye çalıştığı, insanların yaşam giderlerini (maîşetlerini) temin ederek sosyal refaha katkı verdiği, hayır ve iyilikleri ile ahlâkı temsil anlaşılmaktadır.

Mimar Sinan'ın son eseri olarak görülen Nişancı Mehmed Paşa Camii mimari ve estetik hususiyetleri yanında vakfiyesiyle de dönem için karakteristik bir külliye görünümündedir. Külliye merkezinde cami yer almaktadır. Biri darülhadis olan iki medrese, bir hankah ve türbeden müteşekkil külliye'ye bir de yazlık sebîl eklenmiştir. Medreselerden günümüze herhangi bir iz kalmamıştır. Zamanla büyüyen bir haziresi mevcuttur.

²² Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, ed. Ahmed Refik (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 1: 211-212.

²³ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 1: 211-212.

Türbe önündeki sebil de özgün hâliyle günümüze ulaşmamıştır ancak ihata duvarındaki ikram açıklıklarında fark edilebilecek detaylar mevcuttur²⁴. Vakfiyeden mimari faaliyetlerin işlevleri ve vazifelilerinin görev tanımları yanında külliye maksadı ve arkasındaki düşünsel çerçeve (manevî ve toplumsal yönelimleri) de okunabilmektedir. Vakfiye âdetâ İslam düşüncesinin din-dünya birlikteliğini ifade eden madde-mana ilişkisini de bir denge ile sunmaktadır. Bu tür yapıların sadece işlevleri değil, aynı zamanda manevi değerleri temsil etmesi, İslam şehircilik anlayışının temel taşlarından biridir.

Mimarlık tarihi alanının yanında vakfiyeden birçok bilim dalı için veri çıkarmak mümkündür. Vakfiye en başta dil bilimcilerin dönem ve özde vakfiye teşekkülünü incelemelerine imkan sağlamaktadır. Tarih, şehir tarihi, eski semtler, kaybolan mekânlar ve vazifeler, meslekler, sosyal yaşam ve toplum, vakfiye üzerinden okunabilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin zengin ve büyük topraklarındaki vakıf eserlerine işaret eden vakfiyede merkez, taşra ve sancaklarda hukuk gereği standardın, geniş hâkimiyetin ve medeniyet bütünlüğünün yansımalarını kolaylıkla izlemek mümkündür. Bâninin tasarıma ve mimariye bizzat etkileri ve mekân işlevleri, eski mimari tabirler de mimarlık tarihinin altına yazılabilecek başlıklardandır. Vezirlik yapmış bir devlet adamı olarak Paşa'nın külliye binaları ve işlevleri, vazifelilerin iş tanımları, sosyal beklenti ve ihtiyaç, toplum, inanç ve maneviyatıyla birliktelik, kız ve erkek evlatlarına ayrılan miktarlarda eşitlik, vakfın idamesi için bırakılan kaynaklar ve şartlar zaviyesinden ileri görüşlülük gibi hususlarla değerlendirildiğinde, Nişancı Mehmed Paşa'nın ne kadar münevver bir kişiliğe sahip olduğu da görülebilmektedir. Dolayısıyla Nişancı Mehmed Paşa ile ilgili araştırma ve çalışmaların azlığı düşünülünce, Paşa'nın biyografisi, eserleri, çocukları ve manevi şahsiyeti için vakfiyenin özel bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiye, külliye işleyişine dair veri sunmakla birlikte, içerdiği vakıf yerleri ve kayıtlı mülk konumları üzerinden dönemin semt ve şehir tarihine ışık tutmakta ayrıca mimari-teknik tabirleri ile artık unutulmuş pek çok vazife ve mesleği de tanıtmaktadır. Ardan ve binaen (en, boy), kıbleten (doğu), şarken, garban ve şimalen, uluvven ve suflen (yükseklik ve bodrum olarak), bostan ve dolabı, sofa, bab, dekakin (dükkanlar), icâre (kira), mukâtaa (kesinti), kasabat (kasabalar), mesâcid (mescitler), hankah, keruban saray (kervansaray), imaret, han, kahvehane, kayfehane, mukavvefat (vakfedilmiş şeyler), hayrat, saadethane (ev), menzil (ev), fevkani, tahtani, meremmet (tamir), yaylak, kışlak, kurâ (köyler), mezra, hısn (duvar), kenif (tuvalet), ahır, bi'r-i mâ (su kuyusu), harem, hurde (küçük), matbah (mutfak), istabl (ahır) şeklinde vakfiyede tespit edilen bazı tabirlerin çoğunun bugün kullanılmadığı görülmektedir. Dönemin mimarisinin anlatımı için gereken bu kelimeler, mimarlık tarihi alanında önem arz etmelerinin yanında edebiyat ve dil zenginliği adına araştırılması gereken konulardandır.

Ayasofya-yı Kebir Vakfı, Mahmiyye-i Kostantiniyye, Mahrûse-i Galata, Kürçü Kapısı, Azeb Kapısı, Kale hısnı, Galata hısnı (sur duvarı), Bursa'da Koca Nâib Mahallesi, Edirne Saray Ovası, Medrese-i Seraciyye, Mahmiyye-i Haleb, Halaviye Medresesi, Hüdavendigâr Sancağı, Göynük kazası, karye-i (köy) Ak, karye-i Çay, karye-i Kozca, karye-i Harmankaya, karye-i Koyunlu, karye-i Eğri, Gümlü, yaylak-ı Tuzman, yaylak-ı Taşlık, yaylak-ı Çağman, karye-i Konaklar, karye-i Küne, İnekara, Hamam Deresi, karye-i Eğriat, Kışlak-ı Eğriat, mezra-ı Araplar Bükü, karye-i Akçasu, karye-i Kızılca, mezra-ı Saraycık, mezra-ı Kayaagzı, Sultanönü Sancağı, Galata'da Ali Baba Türbesi, Bilecik kazası, Sel bükü karyesi, Üsküdar Aydın Köyü, Soğanağa Mescidi, Mimar Ayaz Mahallesi, Saraç İshak Mahallesi, Esirci Kemal Mahallesi, Karaman-ı Sağır, Küçük Karaman Çarşısı, Zincirlikuyu, Edirnekapısı, Kâbe'de Makam-ı Hanefi gibi tespit ettiğimiz şehir, semt, mahalle isimleri ve mimari mekânlar şehir tarihçileri için önemli ipuçları sunmaktadır. Külliye tam adresi tarif edilirken verilen Küçük Karaman ve çarşısı semt olarak bugün bilinen bir bölge değildir²⁵. Aynı şekilde, vakfiyede geçen bir mekân

²⁴ Açıkgözoğlu ve Ceran, "İstanbul'da Dua Penceresi Çeşmeleri," 157-160.

²⁵ Yahya Başkan, "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus," *Tarih Dergisi* 55 (2013), 125-126.

ismi olarak Zincirlikuyu da zamanla kullanılmaz hâle gelmiştir²⁶. Mimar Sinan'ın ilk eseri kabul edilen²⁷ ve devrinden sadece minare kaidesi kalmış olan Üçbaş Nureddin Hamza Cami-i Şerîfi tam olarak Zincirlikuyu yanındaki Saray Ağası Çeşmesi arkasında yer almaktadır. Sinan'ın son eseri ile ilk eserinin birbirine çok yakın yerlerde ve aynı semtte olması da aynı bir tevafuktur.

Müvezzi' (dağıtıcı), sirâcî (kandilci), çerağdar (kandilci), bevab (kapıcı), kaimmakam, nazır, meremmetci (tamirci), ferraş (süpürgeci), kayyım, noktacı (kontrol memuru, murakıb)²⁸, câbî (evkaf kiralarnı toplayan tahsildar)²⁹, muîd (ders yardımcısı, medrese muavini)³⁰ mülazım, (yeni hoca, hoca muavini ve yeni kadı), dâ-nişmend (icâzet alma seviyesine gelmiş, medresede oda sahibi talebe), sermahfil (mahfildeki okuyucuların başındaki kişi), mutemed, su yolcu, mutasarrıf, eczâhan (cüz okuyan), devirhan (devir usulü hatim okuyan)³¹ gibi külliye vazifelilerine verilen isimlerin ve mesleklerin birçoğu da unutulmuştur. Bu vazifelilerin külliye işleyişindeki rolleri, aldıkları yevmiyeler ve hiyerarşi ayrıca ele alınabilecek konulardandır. Külliye'nin sahip olduğu çok sayıdaki vazifeli ve tanımlanan faaliyetle, geniş bir cemaat kitlesine hizmet etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Sadece noktacı³² olarak vazife gören kişinin külliye işleyişini takiple, âdeta günlük ve anlık iş planlaması yaparak faaliyet noktalarını belirlemesi bile organizasyonun büyüklüğüne işaret etmektedir.

Vakfiyede, külliye hizmetlerine dair tayinlerin hemen öncesinde Haremeyn'le irtibat kurulmasına; orada okunan hatimlerden manevi destek talep edilmesine ve oradaki vazifelilerin memnun edilmesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Beytullah'ın şubeleri olarak görülen cami ve külliyelerin manen Kâbe ve Mescid-i Nebevî ile irtibatları yanında bu zahiri şartlarla da şükran ve aidiyet duyulan makamlara atıf yapılmıştır.

Günümüze ulaşamayan, cami önündeki otuz iki hücreden müteşekkil medrese yapısının bâni tarafından darülhadis olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. *Hadîkatü'l-Cevâmî*'ye atıfla fevkanî ve tahtanî iki medreseden bahsedilse³³ de bunlardan birinin darülhadis olarak inşa edildiği ancak vakfiyeden öğrenilmektedir. Bâninin sadece derslerde okutulacak kitabı değil, talebenin derslerde bu metni takip biçimine kadar detaylı bir öğretim şekli belirlemiş olması, vakfiye metinleri arasında nadir rastlanan bir uygulamayı yansıtmaktadır. Bu durum, klasik Osmanlı eğitim sisteminde müderrisin yetkisi altında olan uygulamalara doğrudan vâkîf müdahalesinin özgün bir örneğidir³⁴. Darulhadisin otuz hücre talebeye, bir hücre muhaddis hocanın istirahatine ayrılmış, bir hücre de kapı vazifelisine tahsis edilmiştir.

Vakfiyeden, medrese başta olmak üzere külliyedeki tüm vazifelilerin, bâninin belirlediği ilmî ve dinî nitelikler doğrultusunda seçileceği anlaşılmaktadır. İlmiyle maruf ve mevsuf, tıybü'l-elhan, tahir gibi özellikler vazifelilerde aranacak şartlar olarak bildirilmiştir. Bu vazifelerin birçoğunda yapılacak işle ilgili ön şartlar konulmuştur. Güzel ses ve makam bilgisi okuyucular ve müezzinler için, nefis terbiyesi alma vasfı türbedarlar için, emin ve doğruluk mutemed ve câbîler için, içi dışı temiz olma hususu sâkîler için, gece namazlarına müdâvim olma vaizlik için zikredilmiştir ve hemen hemen her vazifenin bünyesine uygun şartların arandığı

²⁶ Coşkun Yılmaz, "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi ve İBB Kültür A.Ş., 2015), 1: 562-584, erişim 18 Ocak 2026, <https://istanbultarihi.ist/30-bir-haritanin-rehberliginde-1845-istanbulu>.

²⁷ Esra N. Dişören, "Üçbaş Mescidi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 7: 333-334.

²⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), 843.

²⁹ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 463-600.

³⁰ Zeki M. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 2: 573.

³¹ Zeki M. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 1: 436-437.

³² Kasım Kocaman, "Kuruluş Vakfıyesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri," *EKEV Akademi Dergisi (ICOAEF Özel Sayısı)* (2019), 1-19. Noktacının görevi işlerin aksadığı yerlere vazifelileri yönlendirmektir. Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 843.

³³ Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi," 160.

³⁴ Selçuklu Dönemi'nden bir vakfiye müdahalesi örneği olarak Sivas Gökmedrese vakfıyesinde baş müderrisin Şâfî mezhebinden olması şartının konulması gösterilebilir. Bk. Sadi Bayram ve Ahmet H. Karabacak, "Sâhib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfıyeleri," *Vakıflar Dergisi* 13 (2009), 37.

anlaşılmaktadır. Ayrıca vazifelilerin mütedeyyin kimseler olmaları ve bâninin dedeleri ile evladı için Kur'an okumaları ve dua etmeleri şartı da vakfiyede görev tanımlarının bir parçası olarak belirtilmiştir.

Caminin önünde bulunan hurde kubbeler altında ocaklı birer hücre tanımıyla Paşa'nın mimariye hâkimiyeti açıkça görülmektedir. Mimar Sinan'ın son eseri olmasına rağmen Nişancı Mehmed Paşa Camii'nde erken Osmanlı mimarisinin karakteristiği olan tabhane hücrelerine geri dönüldüğü görülmektedir. Bu tabhane hücreleri caminin giriş cephesinde ayrı kapılarla girilen ve ana mekâna kapalı kısımlardır. Külliye bir müderris dersler için yevmi 50 akçe ile vazifelendirilmiştir. Müderris ücretinin vazifeliler arasında en yüksek maaş olarak belirlendiği ve ilim erbabının el üstünde tutulduğu anlaşılmaktadır. Danışmendler olarak zikri geçen kimselerle âdetâ bir lisansüstü eğitiminin hedeflendiği ve sistemin asistanlarla da desteklendiği görülmektedir. Müderrisin cami derununda hangi mekânda ders isterse açabilmesi ve mecliste danışmendlerin hazır bulunması zorunluluğu da bu seviyeyi vurgulamaktadır.

Müderrisin ders başında tefsir ve hadis okumaları yapması ve sonunda dua etmesi gibi uygulamalar, vakfiyede doğrudan belirtilmiş olup ders düzenine ilişkin bâni iradesini yansıtan ayrıntılar arasında yer almaktadır. Zaten âdet olarak derslerin böyle yapıldığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Vakfiyede müderris için oldukça yüksek bir ücret tahsis edildiği görülmektedir. Bunun yanında Paşa'nın kız ve erkek çocukları vakfın hasbî nâzırları olarak tanımlanmış ve onlar için günlük 50 akçe ayrıldığı da açıkça belirtilmiştir. Hatta bu evlerin tamire ihtiyacı olduğunda vakfın mimar getirtip masrafı tespit ettirmesi ve belli miktarları aşmamak kaydıyla mimar marifetiyle evlerin tamirinin yaptırılması şartı da konulmuştur. Vakfiyenin sonlarına doğru evladı olan kimseler için bazı şartlar eklenmiş, onların medreseye hoca olma şartlarını yerine getirip müderris olabilmeleri halinde kendilerine birer meşruta verilmesi istenmiştir.

Halveti tarikatından irşada salâhiyetli ve vazifeli bir şeyhe ve dervişlere yer ayrılması ve vakıf gelirlerinden onlara da pay verilmesi bâninin koyduğu şartlardandır. Medreseli külliyelerde nadir görülen bu uygulamanın toplumun birlikteliği, her kesime hitap edilmesi açısından ehemmiyeti büyüktür. Benzer bir durum yine Mimar Sinan eseri olan Ferruh Kethüda Külliyesinde mektep-zaviye beraberliği olarak kaydedilmektedir³⁵. Hatip, iki imam ve dört müezzin caminin asıl vazifelileridir. Ve esas vazifelerine ilave olarak Kur'an okumaları sureler ve vakitler olarak bildirilmiştir. Hatibin mahfildeki devirhanlara başkan olup her Cuma devr-i şerîf yapılması şartı caminin her bölümünün gerekli zamanlarda kullanılıp günümüzde unutulmuş tabirlerin de irdelenmesi açısından önemlidir. Vazifelilerin birçok vakitte ve yerde Kur'an okuma görevleri yanında, günde üç vakit kürsüde Kur'an okunmasının şart koşulması pek karşılaşılan bir durum değildir. Zira kürsü aslında vaaz mekânıdır. Bâninin koyduğu şartlarda caminin her köşesi ve biriminin daima kullanılması ve külliyenin daima kullanılarak aydınlık olması arzusu sezilmektedir.

Caminin çeşitli temizlik hizmetleri için vazifeliler tayin edildiğini ve su getirilmesine ehemmiyet verildiğini, bu su yolları için sur dışında ve içinde birer su yolunun görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Caminin diğer vazifelileri olarak emin iki kişinin kayyım yapılması, iki kişinin kandilleri yakmak üzere sirâcî olması, Berat gecesi için özel bal mumu uyandırılması³⁶ Ramazan ve önemli gecelerde minare ve cami derununda yakılan kandiller için masraf ayrılması, caminin temiz ve şen olması için alınan tedbirler arasındadır. Ramazan'da minare için kandil âdetinin bu devirde var olduğu vakfiyeden tespit edilebilmektedir. Caminin buhuriyesi, yani kötü kokulardan arındırılıp güzel kokmasını sağlamak için de para ayrılmıştır. Bir meremmetî (tamirci-inşaat ustası) tayin edilip külliye binasının tamirâtı için tedbir alınması, problemlerin büyümeden halli için önemli bir görev ihdasıdır.

³⁵ Ferruh Kethüda Külliyesi Vakfı, Özel Koleksiyon (İstanbul), vr. 9b, H. 973[M 1565].

³⁶ Kandilleri vaktinde yakarak yanar hâlde tutmak, ibadet mekânının hem fizikî aydınlatmasını hem de manevî sürekliliğini sağlamak anlamı içermektedir.

Nefsî kötülüklerden arınmış, salih ve mütedeyyin dört kişiden her gün ikisinin nöbetiyle türbedarlık vazifelerini yapmaları, sabah namazını kıldıktan sonra gelip belli âdetlerle tevhid, salavat ve istiğfar çekip işrak namazını eda ile dua etmeleri istenmiştir. Nöbetlerinde türbede kalıp bir çerağ yakılarak zahiren ve batınen nur istenmesi, Paşa'nın türbesinin günlük vazifeleri olarak belirlenmiştir.

Caminin yola bitişik kısmında ve türbenin önünde bina olunan musluk-ı şâfî, mahall-i ma-i sâfiden su ikramı, yaz günlerinde kar alınıp sâkiyeye ilave ile soğuk su sunulabilmesi için masraf ayrılmıştır. Bu sebîl için kullanılan sâkiye tabiri mimarlık tarihi açısından unutulmuş bir isimlendirme olarak dikkat çekicidir. İçi dışı temiz, tahir ve dindar bilinen sakilerin yaptığı bu hizmetin türbenin hemen önünde olması ve duvar açıklıklarından türbenin görülebilmesi bâninin ve Osmanlı toplumunun sadaka-i câriye anlayışıyla izah edilebilir. Nitekim bu manevi tefekkür vakfiyenin baş kısımlarında vurgulanan bir husustur. Her kurban bayramında dokuz baş koç alınıp bunlardan beşinin cami vazifelileri ve külliye bulunanlara, kalanının da etrafta mukim olan fukaraya taksim edilmesi şartı, her Ramazan'da müezzinler için baklavalık masrafı belirlenmesi ve yine her sene aşure mühimmatı için masraf ayrılıp vazifelilere ve fukaraya kâfi miktarda dağıtılması şartları da bâninin hayır anlayışı çerçevesinde ele alınmalıdır. Âdetler, gelenek ve sosyal değerlerin bir külliye bünyesinde desteklenmesi de başlı başına dönemin kültür anlayışının izahıdır.

Sonuç

Bilimsel kaynaklara göre Mimar Sinan eserlerinin sonuncusu olarak kabul edilen Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nde devlet adamlarının Devlet-i Aliye şuuruyla hareket ederek bu büyük düşünceye hizmet ettikleri görülmektedir. Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi vakfiyesi üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma, klasik Osmanlı külliye mimarisinin geç dönem temsilcilerinden birine hem mimarlık tarihi hem de Osmanlı şehir ve toplum yapısı açısından çok katmanlı bir yaklaşım sunmaktadır. Mimar Sinan'ın son dönem eserlerinden biri olarak değerlendirilen bu külliye, bânisi Nişancı Mehmed Paşa'nın devlet adamlığı, hayırseverlik anlayışı, mimariye hâkimiyeti ve sosyal sorumluluk perspektifi ile şekillenmiştir. Vakfiye, külliye için yalnızca mimari değil, aynı zamanda dinî, kültürel, ekonomik ve idari birçok alanı kapsayan özgün ve ayrıntılı bilgiler içermektedir.

İstanbul'un ortasında orta ölçekli bir külliye olarak inşa ettirilen Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nin büyük külliyele yaklaşan boyuttaki organizasyonu dikkat çekicidir. Bir inşaat tamircisinin ve noktacı adı verilen yapı işlerinin denetiminden sorumlu vazifelinin (vakfiyedeki ifadesiyle ilgili vazife erbabı) dahi düşünülmesi sistemin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Ayrıca bâninin mimariye ve faaliyetlere büyük oranda tesiri de vakfiyeden anlaşılabilir bir husustur. Vakfiyede bânî, evlât ve torunlarını çeşitli görevlerle vakfa dâhil etmiştir. Bu uygulama yalnızca bir teşvik niteliği taşımamakta, aynı zamanda mülkiyetin korunması ve müsadere gibi risklerin bertaraf edilmesi açısından da önem arz etmektedir. Bu yönüyle de vakfiye, Osmanlı vakıf sisteminde evladiyelik geleneğinin güçlü bir tezahürünü ortaya koymaktadır.

Nişancı Mehmed Paşa'nın vakfiyesinden vakıf kurma iradesinin yalnızca bir ibadet yahut bireysel sevap arayışından öteye geçtiği, bütün mal varlığını kamusal yarara dönüştürme idealine dayandığı anlaşılmaktadır. Vakıf düzenlemeleri sayesinde Paşa, yalnızca ailesinin maddî güvenliğini değil, aynı zamanda bir mahallenin dinî, ilmî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bir yapı bütünü oluşturmuştur³⁷. Kız ve erkek çocuklara eşit şekilde pay ayrılmasının vakfiyede özellikle vurgulanması, o dönemde şehirli elitin sosyal sorumluluk anlayışına dair önemli ipuçları vermektedir³⁸. Paşa'nın vakfiyesi, şehir tarihine yalnızca fiziksel bir yapı mirası bırakmakla kalmayıp aynı zamanda semt düzeyinde sosyal dayanışma, eğitim ve

³⁷ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Yayınları, 1977), 1: 452-458. Bu bağlamda medrese, cami, zaviye gibi yapılarla toplumun farklı katmanlarına hizmet veren külliye modeli için bk. Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 338-342.

³⁸ Halil İnalçık, "Vakıf Müessesesinin Osmanlı Toplumundaki Yeri," *Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995), 275-310.

ibadet pratiklerinin nasıl örgütlendiğini gösteren zengin veriler sunmaktadır. Bu yönüyle vakfiye, Nişanca Mahallesi'nin şehir içi işleyişine, vakıf ve haneler ilişkisine, dönemin sosyal mekân organizasyonuna ışık tutan bir belge niteliğindedir.

Günümüze ulaşamayan külliye birimleri ve işlevleri vakfiyeden tespit edilebilmektedir. Her bir birime ait vazifeliler ve onlar için belirlenen iş tanımları hem düzenli işleyişin teminatı hem de birçok insanın maişetinin tedbiri olarak vakfiyeden çıkarılabilmektedir. Aslında vakfiyenin iş tanımları ve tariflerle öğretici bir yanı da sezilebilmektedir. Günümüzde unutulmuş sirâcî, çerağdar, ferraş, devirhan, meremmetçi, müvezzi', saki, câbî ve benzeri tabirlerin metinde açıklandığı ve tarif edildiği rahatlıkla görülebilir. Üst düzey medrese anlayışı ve eğitim kalitesi için koyulan şartlar ayrıca incelenmelidir.

Selçuklu Dönemi'nden miras kalan medrese sistemini Osmanlı Devleti, yeni unsurlar ve fonksiyonlar ekleyerek 20. yüzyıla kadar yaşatmıştır³⁹. Ancak 17. yüzyıldan sonra Osmanlı'nın medrese eğitim sisteminde aksaklıklar yaşanmaya başlanmıştır⁴⁰. Şüphesiz Kanuni Sultan Süleyman devrinden 17. yüzyıla kadar en ideal medrese hususiyetlerini taşıyan ve Osmanlı eğitim sistemini en güzel şekilde tevarüs eden bir devrin sonunda inşa edilen Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi döneminin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur⁴¹. Bu şekilde Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi semtlere, merkezlere yayılan ve sayıları artan medreselerle ilmî seviye yükselmiştir. Ayrıca çokça rağbet edilen bir usul olarak külliyelerde medreselere yer verilmesi ve Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'nin de bir değil iki medrese ile taçlandırılması, dönemin eğitim politikası ve amaçlarıyla paralellik arz etmektedir. Bütün külliye parçalarıyla devrin külliye anlayışının temsilcisi olduğunu gösteren Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi, mimari açıdan dönemin mükemmel bir temsilcisi olmakla kalmayıp aynı zamanda vazife ve hizmet kalitesini amaçlayan vakfiye şartlarıyla da çok kapsamlı, yüksek bir düşüncenin mahsulü olduğunu göstermektedir.

Aslında bütün vazifeliler için konulan şartların her hizmette yüksek kaliteyi hedeflediğini söylemek gerekmektedir. Külliye için çeşitli vesilelerle canlı tutulması için belirlenen şartlar, sosyal birlik ve gelenek olmaya aday faaliyetleriyle etrafındaki ve bütün şehirdeki halkın ilgisini çekecek niteliktedir. Bayramlar, özel geceler, ikramlar, haftalık ve günlük okumalara özenle işaret edilmiştir. Medrese ve tekkeyi aynı külliye bir araya getirerek koyduğu faaliyetlerle büyük bir uzlaşma ve hoşgörü tesisini sağlamaya çalışmış, aynı zamanda toplumun çeşitli kesimlerine imkân sağlamıştır. Zaten külliye ve vakfiyenin bu özel ve nadir uygulaması en çarpıcı hususiyetlerindedir. Bütün bu şartlar ve vakfiyenin tamamı, mimari faaliyete şeklen ve teknik olarak etkisi olan bânilerin içerik ve fonksiyon olarak da belirleyici rollerinin tespitini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi vakfı, mimarlık tarihi yazını açısından yalnızca bir yapının değil, bir düşünce dünyasının, bir hayır sisteminin ve bir şehir yaşam tarzının kaydını tutmaktadır. Bu külliye örneğinde olduğu gibi, vakfiyeler hem yapı çevrenin zihinsel haritasını hem de toplumun kendine biçtiği rol ve sorumlulukları ortaya koyan birer "medeniyet belgesi"dir. Bu sebeple vakfiye çözümlenmeleri, mimarlık tarihi araştırmalarında yalnızca tamamlayıcı değil, kurucu bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

³⁹ Mehmet İpşirli, "Medrese," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 327-333.

⁴⁰ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 69-73.

⁴¹ İrem Ceran, *19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Reformları ve Başkent İstanbul'daki Sivil Yüksekokullar* (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2023), 10-16.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Teşekkür	Vakfiye nüshasının okunmasında desteklerini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Ahmet Sacit Açıkgözoğlu'na şükranlarımı sunarım.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.
Acknowledgements:	I would like to express my gratitude to my professor, Prof. Dr. Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, for his invaluable support in reading the foundation certificate.

Yazar Bilgileri	İrem Ceran (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details	¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İstanbul, Türkiye
	 0000-0002-2254-4696 iceran@fsm.edu.tr

Kaynakça | References

- Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit ve İrem Ceran. "İstanbul'da Dua Penceresi Çeşmeleri." *Tarihî Su Kültürü ve Yapıları Sempozyumu Bildiri Kitabı 18-19 Kasım'21*. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2023, 151-162.
- Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit. "Nişancı Mehmed Paşa Camii Kitabeleri." *Prof. Dr. Fevzi Günüş'ü Anma Sempozyumu Bildirileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016, 102-109.
- Başkan, Yahya. "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus." *Tarih Dergisi* 55 (2013): 107-134.
- Bayram, Sadi ve Ahmet H. Karabacak. "Sâhib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri." *Vakıflar Dergisi* 37 (2009), 31-69.
- Ceran, İrem. "19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Reformları ve Başkent İstanbul'daki Sivil Yüksekokullar." Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2023.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Dişören, N. Esra. "Üçbaş Mescidi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 7. 333-334. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Doğan, Sema. "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007. 158-160.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 1. cilt. İstanbul: Eser Yayınları, 1977.
- Evlîya Çelebi. *Seyahatnâme*. 10. cilt. Haz. Robert Dankoff ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Ferruh Kethüda Külliyesi Vakfı. Özel Koleksiyon, varak 9b. İstanbul, H 973 [M 1565].
- Gerber, Haim. *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*. Albany: New York State Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Güven, İsmail. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Hüseyin Ayyansarâyî. *Hadikatü'l-Cevâmi* 2. cilt. Haz. Ahmed Refik. İstanbul: Maarif Matbaası, 1939.
- İnalçık, Halil. "Vakıf Müessesesinin Osmanlı Toplumundaki Yeri." *Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995, 275-310.
- İpşirli, Mehmet. "Hüccet." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007. 446-450.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007. 327-333.
- Kocaman, Kasım. "Kuruluş Vakfiyesine Göre İstanbul Fatih Camii Görevlileri ve Vazifeleri." *EKEV Akademi Dergisi (ICOAEF Özel Sayısı)* (2019): 1-19.
- Kuban, Doğan. "Nişancı Mehmed Paşa Camii." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 6. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, 85-87.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Londra: Reaktion Books, 2005.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1. cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2. cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Saî Mustafa Çelebi. *Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye*. Haz. Hayati Develi ve M. Baha Tanman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Salt Araştırma. Ali Saim Ülgen Arşivi, Nişancı Mehmed Paşa Cami Kesit Çizimi (TASUPAM002006). Erişim 01 Aralık 2025. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/84642>.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 4. cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- Uçar, Fuat. "Nişancı Mehmed Paşa Camii ve Türbesi Üzerine Notlar." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008): 401-420.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Esâs (Yeni Şahsiyet Kaydı) Defterleri 188-348-2967, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Esâs (Yeni Şahsiyet Kaydı) Defterleri 203-184-1471, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Hücet Defterleri (VGMA.HÜC.d) 0572-233-57-2, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Hücet Defterleri (VGMA.HÜC.d) 0572-233-57-3, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Hücet Defterleri (VGMA.HÜC.d) 0572-233-57-4, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Hücet Defterleri (VGMA.HÜC.d) 0572-233-57, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Hücet Defterleri (VGMA.HÜC.d) 0572-233-7-1, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Hücet Defterleri (VGMA.HÜC.d) 0572-244-59, Rebûlâhir 1314 [30 Eylül 1896].
- Yıldız, Faik. "İstanbul Fatih İlçesi Nişanca Mahallesi Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi Yerleşim Planı." *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, 148.
- Yılmaz, Coşkun. "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u." *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 1. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi ve İBB Kültür A.Ş., 2015, 562-584. Erişim 18 Ocak 2026. <https://istanbultarihi.ist/30-bir-haritanin-rehberliginde-1845-istanbulu>.